

HÜSEYNZADƏ HƏQİQƏT ELÇİN
Dilşünaslıq (ingilis dili üzrə)
Gmail: haqiqathuseynzade@gmail.com
BSU

İNGİLİS DİLİNDƏ LATİN DİLİNDƏN ALINMIŞ SÖZLƏR

Açar sözlər: Alınma sözlər, ingilis dili, leksika

Key words: Borrowing words, English language, lexicon

Ключевые слова: Эаимствованные слова, Английский язык, лексика

Bir sıra dillər ingilis dilində söz ehtiyatının artmasında, lüğət bazasının zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynayıblar. Bu dillərə daxildir: alman, latın, fransız, yunan dili və.s. İngiltərə tarixində İntibah dövrünün meydana gəlməsi ilə bir sıra mühüm dəyişikliklər baş verdi. Dəyişikliklərdən ən əhəmiyyətli biri ingilis dilinə yeni sözlərin əlavə olunması idi. Məqalədə Latın dilinin ingilis dilə təsirləri əks olunub.

İngilis dili german dili olsa da, latın təsirlərinə malikdir. Latın dili hind-avropa dil ailəsinin italyan dil qrupunun bir üzvüdür. Onun qrammatikası və əsas lüğəti proto-german dilindən miras qalmışdır, lakin ingilis dili lüğətinin əhəmiyyətli bir hissəsi roman və latın mənbələrindən gəlir. Bu borcların bir hissəsi bilavasitə Latın dilindən və ya Roman dillərindən biri, xüsusən də Anglo-Norman və Fransız dillərindən, lakin bəziləri də italyan, portuqal və ispan dillərindən gəlir; və ya digər dillərdən (məsələn, qotika, frank və ya yunan) Latın dilinə, sonra isə ingilis dilinə. Buna görə də latın dilinin ingilis dilinə təsiri, əsasən, latın və yunan köklərindən alınan sözlərlə məhdudlaşaraq, ilk növbədə leksik xarakter daşıyır. Bu dillərlə yanaşı ingilis dilinin lüğət tərkibinin formalaşmasında latın və yunan dillərinin müəyyən rolu olmuşdur. Lakin ingilislər latın və yunanlarla birbaşa əlaqə nəticəsində deyil, başqa dillər vasitəsilə həmin dillərin sözlərini almışlar. Məsələn, latın mənşəli sözlər ingilis dilinə kelt dilləri vasitəsilə, yunan sözləri isə əsasən fransız dili vasitəsilə alınmışdır. Qədim ingilis dilinə daxil olan latın sözlərinə aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

1) Gündəlik məişət əşyaları, alətlər:

ancor (anchor) << lat. ancora; box (box) < lat. buxus; cealc (chalk) < lat. calcem; paper) < lat. paryrus; pyle (pillow) < lat. pulvinus; post (post) < lat. postis; purs (purse) < lat. bursa.

2) Geyim əşyaları: cappe (cap) < lat. cappa; soce (sock) < lat. soccus;

3) Çəki və uzunluq ölçüləri: circul (circle) < lat. circulus; pund (pound) < lat. pondo; ynce (inch) < lat. incia;

4) Heyvan, quş və balıq adları: assa (ass) < lat. asinus; camel (camel) < lat. camelus; turtolu (turtle) < lat. turtur; truht (trout) < lat. tructa.

5) Bitki adları: palm (palm) < lat. palma; pere (pear) < lat. pirum; rose (rose) < lat. rosa; plante (plant) < lat. planta.

6) Dini anlayışlarla bağlı sözlər: engel (angel) < lat. angelus; biscop (bishop) < lat. episcopus; syrice (church) << lat. cyriaca; papa (pope) < lat. papa [2, s.116].

Latın sözlərinin xeyli miqdarı ingilis dilinə XI-XIII əsrlərdə normanların dövründə daxil olmuşdur. Lakin bu sözlərin böyük bir hissəsi çox və ya az dərəcədə fransız dilinin norman dialektinin fonetik, qrammatik və semantik dəyişikliklərinə məruz qalmışdır. İngilis dilində latın alınmalarının əksəriyyəti XIV əsrdə, eləcə də XV-XVI əsrlərdə, yəni İngiltərəyə intibah dövründə gəlib çatmışdır. Bu dövrdə tibb, ədəbiyyat, ilahiyyat sahələrində bəzi sözlər, texniki terminlər və s. yaranırdı. Müasir ingilis dilində elə alınmalar da vardır ki, onlar latın dilinin zahiri görünüşünü tamamilə saxlayıblar, yəni heç bir assimilyasiyaya məruz qalmayıblar və hazırkı dövrdə də qalmırlar. Belə söz və ifadələr dildə latın qəbildən olan sitatlar kimi istifadə olunur. Onların istifadə dairəsi olduqca məhduddur. Onlar adətən elmi əsərlərdə, işgüzar sənədlərdə istifadə olunur. [3, s.89].

VI və VII əsrlərdə Britaniyaya gələn xristian missionerləri özləri ilə latın dini terminlərini də gətirirdilər. Bu sözlərin bəziləri son nəticədə yunan mənşəlidir, çünki Xristianlığın texniki dilinin böyük hissəsi Əhdi-Cədidin Yunan dilindən və yunan dilində yazan Kilsə Atalarının əsərlərindən yaranmışdır. Bu müddət ərzində katolik rahibləri əsasən Avropada yayılmış Orta əsr Lingua Franca olan Latın dilində mətn yazırdılar və ya köçürüdürlər. Bununla belə, rahiblər ara-sıra xalq dilində yazanda latın sözləri uyğun köhnə ingilis ekvivalentləri tapılaraq tərcümə olunurdu. Çox vaxt alman sözü qəbul edilir və prosesdə yeni məna çalarları verilirdi. Latın Evangelium üçün Qədim İngilis gödspell ("İncil") ilə vəziyyət belə idi. Əvvəllər köhnə ingilis sözü sadəcə olaraq "yaxşı xəbər" mənasını verirdi, lakin dini kontekstə uyğunlaşmaq üçün köhnə ingilis dilində mənası genişləndirildi. Eyni şey qədim german bütperəst sözü olan blētsian üçün də baş verdi, bu da "qurban vermək, qan tökərək təqdis etmək" mənasını verir. Köhnə ingilis mirzələri tərəfindən uyğunlaşdırılmış və xeyirdüa sözü olmaq üçün vəftiz edilmişdir. Eynilə fullwiht (hərfi mənada "tam olmaq") və fullian feli müvafiq olaraq "vəftiz" və "vəftiz etmək" mənalarına gəldi, lakin yəqin ki, əvvəlcə bir növ keçid ayininə istinad edirdi. [4, s.51].

Latın dili elmi terminologiya dünyasında böyük təsir göstərməkdə davam edir. Məlum olub ki, Yerdən başqa bütün planetlərə yunan tanrılarının Roma adları verilib. Bundan əlavə, bitki və heyvanların elmi adları, xüsusən də onların cinsi və növləri Latın terminlərindən istifadə edir: məsələn, acer saccharum, Kanadanın milli ağacının cinsi və növü, "ağcaqayın" və "şəkər" kimi tərcümə olunur [3, s.74].

Hüquqi terminlər elmi terminlərdən daha qeyri-müəyyən ola bilər, çünki tərcümələri həmişə onların təriflərinə uyğun gəlmir. Bəzi terminlərin hüquqi təriflərinə olduqca yaxın olan tərcümələri var; məsələn, "vicdanlı" (yaxşı niyyət) termini qanuni şəkildə və ya saxtakarlıq olmadan edilən bir şeyə aiddir. "De-fakto" termini kimi digər təriflər (əslində) o qədər də açıq deyil: "de-fakto" hüquqi kontekstdə praktiki səbəblərə görə doğru olan, lakin məcburi olmayan bir şeyə,

məsələn, qanun olmasa da hamı əməl edir. Buna misal ABŞ-da görünə bilər, burada rəsmi dil yoxdur, lakin de-fakto dili ingilis dilidir. [1, s.17].

Latın sözləri bəzi ingilis isimlərinin qeyri-müntəzəm cəm formalarında da diqqətimizi çəkir. Ola bilsin ki, siz bunu heç vaxt nəzərə almamısınız, lakin “data” sözü artıq cəmdir və cəm fel ilə istifadə oluna bilər, çünki bu, Latın dilindəki datum sözünün cəm formasıdır. İngilis dilində "data" adətən kütləvi isim kimi istifadə olunur, buna görə də onun tək bir fel ilə işlədildiyini eşitmək adi haldır, lakin ona cəm isim kimi də baxıla bilər.

İngilis dilinin orijinal dili olan Keltik dilinin məzmununu və xarakteristikasını üç təsir dəyişdirdi. 499-cu ildən əvvəl - anqlosaksların "Briton"da məskunlaşdığı dövr - indiki İngiltərədə Roma işğalı var idi. Bu, tarixdən əvvəlki dövr idi. O vaxtdan bəri Latın elementi İngiltərənin o vaxtkı dilinə daxil olmağa başladı. Yenə uzaq keçmişdə yunan dili ən yüksək mədəni dil idi. Bəzi yunan sözlər latın dilinə çevrildikdən sonra ingilis dilinə çevrilmişdir

HÜSEYNZADƏ HƏQIQƏT

NƏTİCƏ

İNGİLİS DİLİNDƏ LATİN DİLİNDƏN ALINMIŞ SÖZLƏR

Bütün dillərdə xarici dil təsiri olduğu kimi, ingilis dilində də bu müşahidə oluna bilən bir haldır. Lakin ingilis dili qədim və zəngin bir dil oluğuna görə bu hallarla tez-tez rastlaşa bilərik. Amma ingilis dilinin lüğət bazasını təşkil əksər sözləri ‘native words’ yəni əsl ingilis mənşəli sözlərdir. Bu gün dünyada latın dilinə dərinlən bələd olmadan, ən azı bu dildə sərrast oxuya bilmədən əcazılıq, anatomiya, farmakologiya, biologiya, arxeologiya və s. kimi sahələrə yiyələnmək çox çətin, hətta mümkünsüzdür. Elm, texnologiya, siyasət, astronomiya, tibb, təhsil, kənd təsərrüfatı və s. sahələrlə bağlı əksər terminlər məhz latın sözləri ilə ifadə olunur. Məsələn, prezident, direktor, rektor, universitet, dekan, traktor sözləri, planet adları, habelə təqvimdəki ayların adı da bu dildən digər dillərə keçmişdir. Latın dili beynəlxalq tibb dilidir. Bəzi tədqiqatçılara görə latın dili olmadan tibbdən, tibb olmadan da latın dilindən bəhs etmək olmaz.

Məşhur filosoflardan tutmuş, elm adamlarınadək bütün dahilər öz fikirlərini, elmi kəşflərini latın dilində yazıya çevirmişlər. Latın dili söz zənginliyi baxımından ərəb dilindən sonra ikinci ən zəngin dil hesab olunur. Latın dili müasir dünya dillərinin yaranmasında da özül rolunu oynamışdır. Bu səbəbdən elə Avropa dili yoxdur ki, orada latın sözlərinə rast gəlməyək. Latın dilinin bugünkü Avropa dillərindən olan fransız, italyan, roman, ispan, portuqal... dillərinin yaranmasında da mühüm rolu olmuşdur. Bu baxımdan latın dilinin öyrənilməsinə və tədqiqinə böyük ehtiyac var.

HUSEYNZADE HEQIQET

SUMMARY

LATIN WORDS IN ENGLISH

As with all languages, foreign language influence is observable in English. However, due to the fact that English is an ancient and rich language, we can often come across these situations. But most of the words that make up the vocabulary base of the English language are "native words", i.e. words of real English origin. In today's world, one cannot study pharmacy, anatomy, pharmacology, biology, archeology, etc. without a deep knowledge of Latin, or at least without being able to read it fluently. It is very difficult, even impossible, to master such areas. Science, technology, politics, astronomy, medicine, education, agriculture, etc. most of the terms related to the fields are expressed in Latin words. For example, president, director, rector, university, dean, tractor words, planet names, as well as the names of the months in the calendar have been transferred from this language to other languages. Latin is the international language of medicine. According to some researchers, it is impossible to talk about medicine without the Latin language, and without the Latin language.

From famous philosophers to scientists, all geniuses have written their ideas and scientific discoveries in Latin. Latin is considered the second richest language after Arabic in terms of word richness. The Latin language played the role of foundation in the creation of modern world languages. For this reason, there is no European language in which we do not find Latin words. The Latin language played an important role in the creation of today's European languages such as French, Italian, Romanian, Spanish, Portuguese... In this regard, there is a great need to learn and study the Latin language.

ГУСЕЙНЗАДЕ ХАКИКАТ

РЕЗЮМЕ

ЛАТИНСКИЕ СЛОВА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Как и во всех языках, в английском языке заметно влияние иностранного языка. Однако в связи с тем, что английский — древний и богатый язык, мы часто можем сталкиваться с такими ситуациями. Но большинство слов, составляющих словарную базу английского языка, являются «родными словами», т. е. словами реального английского происхождения. В современном мире невозможно изучать фармацию, анатомию, фармакологию, биологию, археологию и т. д. без глубокого знания латыни или хотя бы без умения бегло ее читать. освоить такие направления очень сложно, даже невозможно. Наука, техника, политика, астрономия, медицина, образование, сельское хозяйство и т. д. большинство терминов, относящихся к полям, выражены латинскими словами. Например, с этого языка на другие языки перенесены слова президент, директор, ректор, университет, декан, трактор, названия планет, а также названия месяцев в календаре. Латынь – международный язык

медицины. По мнению некоторых исследователей, невозможно говорить о медицине без латинского языка и без латинского языка.

От знаменитых философов до ученых, все гении записывали свои идеи и научные открытия на латыни. Латынь считается вторым по богатству слов после арабского языка. Латинский язык сыграл роль основы в создании современных мировых языков. По этой причине нет такого европейского языка, в котором бы мы не встречали латинских слов. Латинский язык сыграл важную роль в создании сегодняшних европейских языков, таких как французский, итальянский, румынский, испанский, португальский... В связи с этим существует большая потребность в изучении и изучении латинского языка.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Qarayev A. Azərbaycan dilində Avropa dillərindən alınma sözlər. Bakı, 1990, 152 səh
2. Məmmədli N. Azərbaycan dilində alınma terminlər. Bakı, 1997, 335 səh
3. Məmmədova T. Müxtəlif dövrlərdə ingilis dilinə daxil olan sözlər. Bakı, 2011, 275 səh
4. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing in Language. America, 1950, 155 page

Elmi rəhbər: dos. Elmar Nəcəfov